

GİRİT AYAKLANMASI BALKAN KRİZİ ERMENİ SORUNU

1830 yılında Yunanistan devleti kurulduğunda, Girit Rumları, adanın bu devlete bağlanmasını sağlamak için yeniden isyan ettiler. Bu isyan da Mehmet Ali Paşa tarafından 1831 yılında bastırıldı. Ancak kendisine Girit valiliği de verilmiş olan ve kuvvetleri de adada bulunan **Mehmet Ali Paşa Girit'i, buradan bir çıkarı olmayacağını anladığı için, 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Antlaşması'ndan sonra boşaltmıştır. Girit'in Mehmet Ali Paşa'nın çekilmesinden sonra yeniden doğrudan Osmanlı idaresine geçmesinden sonra, Rumlar buraya tekrar dönmüş olan Yunan mültecileri tarafından isyana teşvik edildiler. Bu ayaklanma da, Osmanlı Devleti tarafından 1841 yılının ilk aylarında bastırıldı**

Bu arada, yeni kurulmuş olan Yunan Devleti de Girit'teki Rumları isyana teşvik etmekte ve asilere her çeşit yardımı yapmaktaydı. Yunanistan, Mısır bunalımı sırasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanmak için, **10 Ağustos 1839'da koruyucusu olan üç büyük devlete bir muhtıra göndererek, Girit'in kendisine verilmesini istemiştir.** Diğer taraftan da Teselya'ya çeteler göndererek, Makedonya ve Epir'de karışıklıklar çıkartmıştır. Ancak İngiltere, Yunanistan üzerinde Rusya'nın nüfus kazanacağı endişesi ile Yunanistan'ın bu genişleme politikasını önlemiştir. **Kırım Savaşı sırasında da, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmak istemesi, İngiltere ve Fransa tarafından engellenmiştir.**

Yunanlıların ümit ve arzuları, **1864 yılında Yedi Ada'nın kendilerine verilmesi üzerine** tekrar uyanmıştır. Rumların bulunduğu Ege'deki bütün adaları ele geçirerek büyük bir Yunanistan kurmak isteyen Yunanlılar, Girit'i de Osmanlı Devleti'nden kopartmak için tekrar harekete geçmişlerdir.

Adaya gönderilen papaz ve öğretmenlerle Rum halkını isyana teşvik edilmiş ve **1866 Ağustos ayında Girit ilk defa geniş ölçüde bir ayaklanmaya sahne olmuştur.** Rumlar kendi kendilerine geçici bir hükûmet kurarak, Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğini ilân ettiler.

Osmanlı Devleti, isyanı bastırmak üzere harekete geçti. Fakat Avrupa devletleri bu defa da işe karıştı. Fransa ve Rusya'nın Girit'in Yunanistan'a terki veya özerklik verilmesi önerisi Babiâli tarafından reddedildi. Asilere, Yunanistan ve diğer ülkelerden gönüllüler ve yardım gelmekteydi.

1867 Mayıs'ında Rusya'nın da onayını alan Fransa, Girit halkının şikâyet ve isteklerini belirlemek üzere, adaya milletlerarası bir komisyon gönderilmesini teklif etti. Fakat, **Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Avusturya** bu teklife karşı çıktılar. Bunun üzerine **Fransa**, tasarıda, gönderilecek komisyona Osmanlı Devleti'nin de bir heyet ile dahil edilmesi şeklinde değişiklik yaptı. Buna mütareke talebini de ilave ederek **Rusya, İtalya ve Prusya ile** müştereken, Osmanlı Devleti nezdinde yeni bir teşebbüste bulundu. Ancak Osmanlı Devleti bu teklifi de içişlerine müdahale olarak gördüğü için reddetti

İngiltere ise Girit meselesinin, Osmanlı Devleti'nin yerel bir problemi olarak kalmasını istiyordu. Bu arada yapımı sürdürülen Süveyş Kanalı açılınca, Hindistan yolu üzerinde bulunan Girit'in önemi bir kat daha artacaktı. Bu bakımdan da adanın statükosunun devamında yarar görüyordu

- **Avrupa devletlerinin devam eden baskısı** sonucunda Babıali **12 Eylül 1867'de Girit'te genel af ilan etmeye razı oldu**. 28 Ekim'de Fuat Paşa, Sadrazam Ali Paşa'nın Girit'te sunacağı ıslahat programını ilgili devletlere gönderdi. Ancak uygulaması düşünülen program Fransa'yı memnun etmedi.
- Bunun üzerine **Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya**, Babıali'ye verdikleri notada, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin tutumundan cesaret alıp, diğer devletlerin fikirlerini göz önünde tutmadığını, kendi teklif ettikleri ıslahat programlarını uygulamadığını ve bundan meydana gelebilecek hiçbir şeyin sorumluluğunu kabul etmediklerini bildirmişlerdir.
- Bu şartlar altında Sadrazam Ali Paşa 6 Ekim 1867'de Girit'e vardı ve hazırlanan ıslahat programını açıkladı. Buna göre: "**Vergiler önemli ölçüde azaltılacak; valinin yanında biri Müslüman, diğeri Hristiyan olmak üzere iki danışman bulunacak; yerel ve genel meclisler kurulacak, bunların üyeleri Müslüman ve Hristiyanlardan seçilecek; ada gerektiği kadar sancaklara ayrılacak ve bunların başına getirileceklerin yarısı Müslüman, yarısı Hristiyan olacak; adada resmi yazışmalar Türkçe ve Rumca olmak üzere iki dilde yapılacaktır**".

Böylece Girit'e özerklik veren bir yönetim şekli getirilmiş ve Girit isyanı da yatışmaya başlamıştı.

Girit'teki durumun sakinleşmesinden hoşlanmayan Yunanistan bu kez de Yunanistan'a gelen Girit göçmenlerinin adaya dönmesini devletlerarası bir mesele haline getirmeye çalıştı. Ancak, göçmenlerin Yunanistan'da karşılaştıkları kötü şartlar, Yunanistan'ın aleyhinde bir durum oluşturdu. Göçmenler Girit'e dönmek istiyor, fakat anlaşmazlık çıkartacak bir kozdan yoksun kalmak istemeyen Yunanistan buna izin vermiyordu.

Babıali, 1868 Kasım ayı sonlarına doğru göçmenlerin Girit'e serbestçe dönmesini istedi. **Osmanlı Devleti, 11 Aralık 1868'de** Yunanistan'a verdiği notanın reddedilmesi üzerine de **Yunanistan ile ilişkilerini kesti**. Ortaya çıkan savaş durumunu gidermek için harekete geçen büyük devletler, **9 Ocak 1869'da Paris'te bir konferans** topladılar.

Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla gerçekleşen konferansa Yunanistan katılmadı. Uzun süren müzakerelerden sonra, Paris Konferansı'nın resmi bildirisi 20 Ocak 1869'da kabul edildi. Bu bildiri **Yunanistan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı çeteler toplamasını ve Yunanistan limanlarından Giritli asilere malzeme taşıyan gemilerin donatımını yasak edip mültecilerin de Girit'e dönmelerine mani olunmamasını talep ediyordu.**

- Büyük devletler bu bildiri ile Yunanistan'ı hareketlerinden dolayı suçladıklarını açıkça belli etmişlerdir. Yunanistan'a bildiriye ek olarak verilen notada da bildiride ifade edilen maddelerin en geç bir hafta içinde kabul edilmemesi halinde, Yunanistan'ın hareketlerinden doğacak sonuçlar karşısında yalnız bırakılacağını ihtar etmişlerdi.
- **Yunanistan**, konferansa katılan devletlerin bu baskısı karşısında, **6 Şubat 1869'da bildiriye kabul** etmek zorunda kaldı. Böylece, **İngiltere'nin isteği doğrultusunda statükonun korunması esas alınarak Doğu Akdeniz bunalımı önlenmiş** ve Osmanlı-Yunan anlaşmazlığı ile Girit meselesi geçici de olsa sona ermiş oldu.
- Girit Rumları, **1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında**, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durumdan yararlanmak amacıyla, Yunanistan'ın da teşviki sonucu **yeniden isyan etmişlerdir**. Rusya da, Ayastefanos Antlaşması'na, Girit adasında ıslahat yapılmasını ve uygulanmasını isteyen bir madde koyarak, konunun devletlerarası bir nitelik almasına sebep olmuştur.
- **İngiltere ise Rusya'nın adaya tek taraflı olarak müdahalesini önlemek üzere, Girit meselesini Berlin Konferansı'na getirdi.** Kongre, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine; **Girit'te 1868 nizamnâmesi esaslarına göre ıslahat yapılmasını ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda Avrupa devletlerine bilgi vermesi kaydını koydu.**

► Bu madde Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki hakimiyetini biraz daha kaybetmesine yol açtı. Nitekim sonradan büyük devletler, Osmanlı Devleti tarafından verilen bu vaadin yerine getirilmesini istediler. Bu vazife ile Girit'e gönderilen **Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile asiler arasında, konsolosların kontrolü altında, Hanya'ya yakın Halepa'da görüşmeler yapılarak, 23 Ekim 1878'de bir anlaşma imzalandı.**

► Halepa Mukavelenamesi'nin başlıca hükümleri şunlardır:

► **Girit genel valisi, beş yıl müddetle tayin edilecektir; genel vali, Müslüman veya Hristiyan olabilecektir. Müslüman olduğu takdirde Hristiyan, Hristiyan olduğu takdirde, Müslüman bir yardımcısı bulunacaktır.**

► Vilâyet Genel Meclisi 80 üyeden oluşacak; bunlardan 49'u Hristiyan, 31'i Müslüman olacaktır. Meclis yılda bir defa toplanacak, mahallî ihtiyaçlar hakkında karar verecektir.

► **Memurlar öncelikli olarak yerliler arasından seçilecektir.**

► Rumca, Türkçe gibi resmî dil olarak kabul edilecektir.

► **Vergi gelirlerinin fazlası adanın amme hizmetleri için kullanılacaktır.**

► Kâğıt paranın tedavülü yasak olacak, basın hürriyeti sağlanacaktır

- Berlin Antlaşması gereğince, Türk-Yunan sınırında Yunanistan lehine bazı sınır düzeltmeleri yapılması esası kabul edilip, **Yunanistan Tesalya ve Epir'i istediğinde, Osmanlı Devleti bunu kabul etmemiştir.**
- Bunun üzerine Yunanistan, Tesalya ve Epir yerine Girit'in kendisine verilmesini istedi. Bunu duyan **İngiltere** telâşlanıp, hemen Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve **Girit Yunanistan'a verildiği takdirde, kendisinin de Osmanlı Devleti'nden toprak isteyeceğini bildirmiştir.** İngiltere'nin bu tehditkâr tutumu karşısında, Osmanlı Devleti Yunanistan ile müzakerelerinde Girit'in sözünü bile ettirmedi.
- **İngiltere'nin 1882 de Mısır'a yerleşmesinden sonra, Girit ile ilgisi daha da yoğunlaştı ve kışkırtmaları daha da arttı.**
- Girit Rumları siyasal görüşleri itibariyle, Liberaller ve Muhafazakârlar olarak ikiye ayrılmışlardı. **1889'daki Genel Meclis seçimlerini Liberaller kazandılar. Liberaller adanın Yunanistan'a ilhakına (enosis) taraftardılar. Muhafazakârlar ise Osmanlı Devleti'ne eğilim gösteriyorlardı.** Liberallerin seçimleri kazanması, Muhafazakârlarla bir siyasal mücadeleye sebep oldu ve bunun sonucu olarak da 1889 da adada karışıklıklar çıktı. Karışıklıklar silâhlı çatışmaya dönüştü.
- Rumlar gerilla savaşı yapmak için ada içlerine ve dağlara çekildiler ve Osmanlı Devleti'nden şu isteklerde bulundular: **Adaya Hristiyan vali atanması; Girit'in ekonomik bakımdan bağımsız olması; memuriyetlerin Müslümanlarla Hristiyanlar arasında nüfus oranına göre dağıtılması; adadaki Osmanlı kuvvetlerinin 4.000'e indirilmesi ve bu kuvvetlerin de ancak belirli yerlerde bulunması gibi.**

- Osmanlı Devleti bu istekleri reddetti. Onun üzerine Yunanistan 1889 Ağustosunda devletlerin aracılığını istediye de, kimse kımıldamadı. Devletlerin bu tutumu karşısında **Padişah II. Abdülhamid** de, Ekim 1889 da, **yeni bir fermanla, Halepa Anlaşması'nın bir çok esaslarını yürürlükten kaldırdı.** Buna göre;
- Vali'yi Osmanlı Padişahı doğrudan doğruya kendisi tayin edecek ve Vali askerî kuvvetlerin de komutanlığını yapacaktı. Görevinin süresi yoktu. Yalnız, Padişah Müslüman Vali tayin ederse yardımcısı Hristiyan, Hristiyan bir vali atarsa yardımcısı Müslüman olacaktı. Genel Meclis'in üye sayısı da azaltılıyor ve 35 Hristiyan, 22 Müslüman'dan, yani 57 üyeden mürekkep hale getiriliyordu.
- Bunun arkasından **Padişah Abdülhamid Girit'e yeni kuvvetler göndererek, 1890 da ayaklanmayı bastırdı ve çeteler dağıtıldı.** Bundan sonra adada, gayet sert ve otoriter yönetim başladı. Öyle ki, bu sert ve sıkı yönetimden Müslümanlar bile şikâyete başladılar.
- Bu durum altı yıl kadar sürdü. **1895 sonbaharında, İstanbul'da ve Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde yeni bir Ermeni ayaklanması çıkması üzerine,** devletlerin İstanbul önlerine donanma göndermesi ve Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine beliren hava, Girit Rumlarını da harekete geçirdi ve **1895 yılı sonunda yeni bir ayaklanma çıktı.** Girit Rumları, Osmanlı Devleti'nin zayıf durumda bulunduğuna ve yeniden ayaklanma için zamanın geldiğine kani oldular.

- Rumların Müslümanlara saldırması üzerine, iki taraf arasında çıkan silahlı çatışmalar bütün adaya yayıldı. Osmanlı Devleti zaten Ermeni sorunu ile uğraştığından ve bu sorun dolayısı ile aleyhindeki havayı da bildiğinden, Girit sorununu büyütmemek için, Rumların imtiyazlarından bir kısmını geri vermeye karar verdi ve adaya bir Hristiyan vali atadı. Lâkin **bu tâviz**, bu defa Müslümanların tepkisi ile karşılaştı. Müslümanlar altı yıldır üstün bir duruma alıştıklarından, Hristiyan valinin atanmasına itiraz edip, bu sefer onlar ayaklandılar. Kaldı ki, sadece Hristiyan valinin atanması da Rumları tatmin etmedi ve yatıştıramadı. Bu sırada Yunanistan'daki **Etniki Eterya** örgütü de Girit'e, bol miktarda, silâh, cephane ve gönüllü göndermekteydi.
- **Yunan Kralı 1895 Aralık** ayında devletlere başvurup, onların **müdahale etmemesi halinde Yunanistan'ın Girit'e müdahale edeceğini bildirmişti**. Bunun üzerine büyük devletlerin İstanbul'daki elçileri, Girit Rumlarının isteklerini göz önünde tutarak Girit için bir reform tasarısı hazırladılar ve bunu Osmanlı Devleti'ne verdiler.
- Osmanlı Devleti bu işin uzamasını istemiyordu ve bu sebeple de kendisine sunulan reform tasarısını 1896 Ağustosunda kabul etti. Yine büyük devletlerin tavsiyesi üzerine Girit Rumları da 1896 Eylülünde bu projeyi kabul ettiler.
- Buna göre, Halepa Anlaşması tekrar yürürlüğe konuyordu. Şu şekilde ki, Girit'e beşer yıl süreli **Hristiyan valiler tayin edilecek ve memurlukların da üçte ikisi Rumlara verilecekti**. Ayrıca, 1889 Temmuzunda Rumların istediği gibi, Jandarma örgütü **Avrupalılardan kurulacak ve adalet reformları da Avrupalı uzmanlar tarafından yapılacaktı**.

Devletlerin 1897 Martında ortaya attıkları, Girit için geniş özerklik plânını Osmanlı Devleti zaten kabul etmişti. Fakat Yunanistan kabul etmeyip savaş yoluna gitmişti. Bu sebeple devletler, bu konuyu yeniden ele aldılar. Hazırladıkları statüye göre, Girit'e, devletlerin de onayı ile, bir Hristiyan Vali tayin edilecekti. Memuriyetler, Müslüman ve Hristiyan nüfusuna göre dağıtılacaktı. Ayrıca, Genel Meclis'in kompozisyonu, jandarma, maliye ve adalet işleri için de bir takım esasları tespit ettiler.

- Bu sırada ada, abluka uygulayan devletlerin amiralleri tarafından yönetiliyordu. Dolayısı ile şimdi bir Hristiyan vali bulmak gerekmekteydi. Bu Vali işi yeni tartışmalara sebep oldu. **İngiltere ve Rusya, şimdi ilk defa aynı görüşü benimseyip, Yunan veliahdı Yorgi'nin vali olmasını istediler.** Osmanlı Devleti buna yanaşmak istemedi. **Padişah başka bir devletin uyruğu olan birisinin vali tayin edilmesinin, adanın elde çıkması sonucunu vereceğini biliyordu. Özellikle Rusya'nın baskısı üzerine Abdülhamid, Prens Yorgi'nin Girit valiliğini kabul etmek zorunda kaldı.**
- Bu vali konusu tartışılırken, 1898 Eylülünde Hanya'da (Kandiye) karışıklıklar çıktı ve **İngiliz askerleri ile Müslümanlar arasında çarpışmalar oldu. Bu olayı bahane eden İngiltere, Osmanlı Devleti'nin, adadaki askerlerini geri çekmesini ve adanın İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın ortak işgaline bırakılmasını istedi.** Almanya ise, bu sırada Girit sorunundan elini çekmiş bulunuyordu. **İngiltere'nin ultimatom niteliğindeki bu isteği, diğer devletler tarafından da desteklenince, Osmanlı Devleti Girit'i boşaltmaktan başka çare göremedi. Osmanlı askeri çekildikten sonra, Prens Yorgi 8 yıl için Girit'e vali olarak atandı ve 21 Kasım 1898 de Girit'e geldi.**
- Böylece Girit'te özerk yönetim dönemi başlıyordu. Fakat **bundan daha önemli iki noktadan biri, Osmanlı Devleti'nin, Girit ile "fiilî" bağlarının tamamen kopmuş olması, diğeri de, Yunan veliahdı Prens Yorgi'nin Girit valisi olmasıyla, ada ile Yunanistan'ın, aynı ailenin hükümranlılığı altında birleşmiş olması (enosis) idi.** Balkan Savaşları bu "şahsî birliği", hukukî birlik haline getirecek; Yunanistan adayı işgal ve ilhak edecektir.

1875 Balkan Krizi

- **1875 Haziranında Hersek'e bağlı** Neresin (Mostar'ın doğusunda Nevesinje) kazası Hristiyanlarından 160 kişinin, ağnam vergisi vermemek için Karadağ'a sığınmaları ve Karadağ Prensi'nin de işin içine Rusya'yı sokması, Hersek ayaklanmasını kısa sürede bir Avrupa sorunu haline getirdi.
- **Hersek ayaklanması** kısa zamanda genişledi ve **Sırbistan, Karadağ, Bosna ve Bulgaristan gibi Panslavizm'in etkisinde olan ülkelerde büyük bir heyecana sebep oldu.** Bâbîâlî ayaklanmayı bastırmak için Hersek'te 30 tugay piyade ile dört bölüklük süvari toplamaya muvaffak oldu ise de, **dağlık arazide gerilla savaşı yapan âsilerle baş etmesi kolay olmadı.** Ayrıca, Sırbistan ve Karadağ'dan Hersek âsilerinin yardımına birçok gönüllü gitti ve Osmanlı kuvvetleri de ayaklanmayı bastıramadı. Hatta Avusturya bile Dalmaçyalıların yardımlarını engelleyemedi. **Balkan Slavlarındaki bu kaynaşma, Osmanlı Devleti kadar Avusturya'yı da telâşlandırdı. Sınırları içinde Slav unsurlar bulunan Avusturya-Macaristan, bu ayaklanmanın kendi topraklarına da bulaşmasından korktu.**

- Avrupa devletlerde Osmanlı Devleti'nin çabaları bir sonuç vermez iken şimdi Bulgarlar da kımıldamaya başlamışlardı. **Osmanlı Devleti, işin büyümesini önlemek ve gerek âsileri, gerek devletleri yatıştırmak için, 2 Ekim 1875 de, Adalet Fermanı adını alan bir “irade-i hümayun” yayınladı.** Bu “irade” Mahmut Nedim Paşa'nın telkini ile yayınlanmıştı ve Islahat Fermanı ile Hristiyanlar için kabul edilen hak ve imtiyazları teyit ettiği gibi, bir takım yeni hak ve imtiyazların verilmesini de öngörüyordu.
- Yani Adalet Fermanı, sadece Bosna ve Hersek Hristiyanları için değil, İmparatorlukta bütün Hristiyanlar için yapılması gereken reformların tespit edilmesini istiyordu. Konunun bu kadar geniş çerçeveli tutulmasının sebebi ise, **İngiltere'nin Bâbîâli'ye, göz kamaştıracak, fakat uygulanmayacak reformlar ortaya atmasını ve bu surede ortalığı yatıştırmasını tavsiye etmesiydi.**

Osmanlı Devleti'nin Hersek ayaklanması ile başa çıkamaması, Balkanların öbür halklarını da hareketlendirdi. **1876 Mayıs'da Bulgaristan'da Filibe civarında bir ayaklanma patlak verdi.** 2 Mayıs'ta başlayıp on gün süren bu ayaklanma gerçek bir muharebe halini aldı. Osmanlı Devleti bu ayaklanmayı bastırır bastırmaz, hemen arkasından “**Selanik Olayı**” patlak verdi.

Bir Bulgar kızının bir Müslüman gençle evlenmek üzere Selanik'e geldiği sırada kaçırılması, bir kısım ahaliyi tepkiye sevk etti. Bunların gösterileri sırasında çıkan kargaşada Fransız ve Alman konsolosları öldürüldü. **Fransa, Almanya, Rusya, İtalya ve Avusturya Selânik önlerine donanma gönderdiler.** Osmanlı Devleti olayın sorumlularını yakalatıp yargıladıktan sonra idam ettirdi ve olay bu şekilde kapandı. Fakat İstanbul'daki **Rus elçisi, olayı bir Müslüman-Hristiyan çatışması ve sorunu olarak ilân etmekten de geri kalmadı .**

Selânik Olayı bütün Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırdı. Rusya artık baş roldeydi. **Gorçakof Berlin'e giderek, Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapılması hususunda Bismarck'ı ikna etti.** Görüşmelere Avusturya da katıldı. Görüşmeleri Bismarck yönetti. **Almanya'nın Doğu Sorununda ne bir fikri ve ne de bir tercihi bulunmadığını,** Almanya'nın, **Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında bir bağ olmak istediğini** belirterek, Üç imparatorlar Ligi'nin korunması üzerinde durdu. Gerçekte ise, Bismarck, Andrassy'den fazla Gorçakof'un fikirlerine eğilim gösterdi.

Berlin görüşmelerinin sonunda, Berlin Memoranduma adım alan ve 13 Mayıs 1876 da Osmanlı Devletine tebliğ edilen bir belge ortaya çıktı. Berlin Memorandumu ile Osmanlı Devleti'nden şu isteklerde bulunuyorlardı:

- 1) Asilerle Osmanlı kuvvetleri arasında iki aylık bir mütareke yapılması;**
- 2) Yapılacak ıslahat konusunda Bâbiâli ile âsiler arasında doğrudan görüşmelere girişilmesi;**
- 3) Ayaklanma dolayısıyla meydana elen zararların tazmini ve memleketlerine dönen âsilerin affedilmesi;**
- 4) Islahatın tamamen uygulanmasına kadar Hristiyanların silâh taşımalarına izin verilmesi; ve**
- 5) Islahatın, devletlerin konsoloslarının gözetimi altında yapılması.**

ERMENİ MESELESİ

Berlin Kongresi'nden sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikasının değiştiğini, 1791 den beri Osmanlı Devleti'ne karşı güttüğü, onun toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk ederek, özellikle Liberal Parti ve Gladstone ile 1880 den itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve onun toprakları üzerinde kendisine bağlı millî devletler kurma politikasına başladı. İngiltere'nin bu yeni politikasının en önemli işaretlerinden biri de, 1880'lerden başlayarak Avrupa politikasında ön plâna geçen “Ermeni Sorunu” dur.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde çeşitli gayri Müslim unsurlar ve azınlıklar vardı. Bunlar arasında “Millet-i Sadıka” denen Ermeniler de bulunuyorlardı. Bunların büyük bir kısmı, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerinde ve Torosların güneyinde Halep civarında bulunuyordu. Fakat bu vilâyetlerin hiç birinde Ermeniler çoğunluk teşkil etmediği gibi, bu vilâyetlerde toplam nüfusun ancak - o da bazı vilâyetlerde- % 39 unu teşkil ediyorlardı.

1914 de yapılan resmî istatistiklere, göre, Ermenilerin kalabalık oldukları vilâyetlerden Bitlis'te 300.999 nüfusun 117.492'si, İstanbul'da 560.434 nüfusun 82.880'i, Erzurum'un 673.297 kişilik nüfusunun 134.777'si, Sivas'ın 939.735 kişilik nüfusunun 147.099'u, Trabzon'un 921.128 kişilik nüfusunun 38.899'u Ermenilerden meydana geliyordu.

Ermeniler arasında mezhep bakımından bir birlik yoktu. Çoğunluk Gregoryen Kilisesi'ne bağlıydı. Bundan sonra Ermeni Katolik kilisesi ve ondan sonra da, 19. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş bulunan Ermeni Protestan kilisesi geliyordu.

Gayrı Müslimler içinde Osmanlı kültürünü en fazla benimseyenler Ermeniler olmuştur. Ermeniler Türklerle tam anlamı ile karışmışlar ve kültür, din, sanat ve gelenekler bakımından âdeta Türkleşmişlerdi. Bunda, Fatih ile beraber birçok Osmanlı Padişahı zamanında Ermenilerin hemen her alanda istihdam edilmiş olması önemli rol oynamıştır. Saraylarda pek çok görevler Ermenilere verilmişti. Islahat Fermanı'ndan sonra ise, Ermeniler, Vali, Genel Vali, Müfettiş, Elçi ve hatta bakan olarak tayin edilmişlerdir. Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar ve hatta Mithat Paşa Ermeni danışmanlar kullanmışlardır. Devlet hayatında 1820 Mora isyanı sonrasında Ermeniler, Rumların yerini almışlardır.

Bununla beraber, Ermenilerin devlet ve toplum içindeki bu durumu, Ermeni Patriği'nin etkisini hiç bir zaman azaltmamıştır. Zira, Patrikler, Ermenilerin din işlerini yönetir, şikâyetlerini inceler ve hatta Ermenilere ait emlâki de yönetip gelirlerini toplarlardı. Fakat zamanla Patriklerin ermeni toplumu üzerindeki bu etkinlikleri siyasal etki ve kontrol haline de dönüştü. Özellikle yabancılar, Rum patrikliğinde olduğu gibi, Ermeni patrikliğini de millî ve siyasal bir makam olarak görmeye başladılar. Berlin Antlaşmasından sonra patlak veren ermeni sorununda İstanbul Patrikliği'nin büyük rolü olduğu gibi, Doğu Anadolu'daki Ermeni ayaklanmalarında da Ermeni kiliseleri silâh deposu ve terör karargâhı görevini de yapacaklardır.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki Katoliklerin koruyuculuğunu Fransa'nın ve Ortodoksların koruyuculuğunu da Rusya'nın üstlenmesi ve bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışma imkân ve fırsatını elde etmeleri, 1840 lardan itibaren İngiltere'yi de harekete geçirmiş ve İngiltere de Osmanlı İmparatorluğu içinde bir "protestanlık politikası" na başlamıştır. İngiltere bu suretle bir "denge" kurmaya çalışmaktaydı. Bundan dolayı, İngiltere'nin teşviki ile 1842 de ilk defa Kudüs'te bir Protestan Kilisesi açılmıştır. Yine İngiltere'nin desteğindeki Protestan misyonerleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, okullar, kolejler açtılar ve ilginçtir, buralarda yapılan ilk iş Ermeni tarih ve edebiyatının ve kültürünün işlenmesi olmuştur. İngiltere'nin bu faaliyeti sonucu, birçok Ermeni Protestanlığa dönerken, şimdi Ermeniler de İngiltere'de bir koruyucu bulmaya başlıyorlardı. Bu da Ermenilerin millî duygularının harekete geçmesine sebep olmuştur.

Ermeni sorunu aktif olarak, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusya'nın, Doğu Anadolu'daki bazı Türk şehirlerini işgal ederek, bu şehirlerde yaşayan Ermenileri bağımsızlık vaadi ile Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmasıyla başlamıştır. Bu durum İngiltere'yi telâşlandırmış ve Rusya'nın Ermenileri koruma perdesi altında, Doğu Anadolu'yu Balkanlaştırmısından ve bu savaşla sağlamış olduğu toprak kazançlarının yarattığı elverişli durumdan faydalanarak, nüfuzunu bir yandan İskenderun, öte yandan da Mezopotamya üzerinden Basra Körfezi'ne yaymasından korkmuştur.

Böylece, **Ermeni davası, Ermenilerin değil, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çıkarları çarpışan iki büyük devletin , İngiltere ile Rusya'nın tahrikleri ile ortaya çıkmıştır.** Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan topluluklarındaki milliyetçilik ve özerklik hareketlerinde teşebbüs bu toplulukların kendisinden gelmiş iken, ermeni sorunu veya davası, esas itibariyle dış tahriklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, İmparatorluk içindeki Ermenilerde, nihayet bağımsızlıklarını kazanmak üzere oldukları ümidini uyandırmıştır. Rusların Kafkas cephesindeki kuvvetlerinde Ermeni erleri, astsubaylar ve subaylar bulunurken, Ayastefanos'a gelen Rus kuvvetlerindeki bazı general ve subaylar ada. Buradaki ermeni aileleri tarafından misafir edilmişlerdir. İşte bu atmosfer içinde, Osmanlı Devleti savaşta yenilip de, Ocak 1878'de Edirne'de mütareke görüşmeleri başladığı zaman, **İstanbul'daki Ermeni Patrikliği Meclisti toplanarak, Eçmiyazin (Echmiadzin) Ermeni Katolikosluğu vasıtasıyla Rus Çarı'ndan şu isteklerde bulunmaya karar vermişlerdir.**

- 1) Ermenilerin bulunduğu, Fırat'a kadar olan toprakların Rusya'ya ilhak edilmesi.
- 2) Bu olmazsa, Rusya tarafından Bulgaristan'a verilecek imtiyazların Ermenilere de verilmesi.
- 3) Bu da olmazsa, ıslahat yapılması hususunda Osmanlı Devleti'nden garanti alınması ve bu ıslahat yapılıncaya kadar Rus askerinin Ermeni topraklarından çekilmemesi.

İstenen ıslahat arasında, güvenlik kuvvetlerinin Ermenilerden kurulması ile, Ermenilerin askerî kuvvet kurmaları da vardı.

Ermeniler, Ayastefanos anlaşmasından önce Edirne'de Grandük Nikola ve Kont İgnatiyef'i ziyaret etmişler ve Ayastefanos barışına Ermeniler hakkında da hüküm koydurmaya çalışmışlardır. İgnatiyef, Edirne'de Ermeni temsilcisine, **"Ermeni milleti bir millet olarak... Bulgarların elde ettiği hürriyete nail olamayacaklardır. Çünkü Ermeniler Ermenistan 'da hazır bulunmadılar. Ölü kelime halinde kaldılar"** diye şikâyetle bulunmakla beraber, **"Ben, daima Patriğinizi takviye için hazırım. Patrik beklemesin, işe başlasın, tam zamanıdır"** diyerek Ermenileri ayaklanmaya kışkırtmıştır. Bu ziyaretten sonra, Ayastefanos'ta Ruslarla Osmanlılar arasında barış görüşmeleri yapılırken, İstanbul'daki Ermeni Patriğinin başkanlığında bir heyet de Ruslara başvurmuş ve Ermenistan'a özerklik verilmesini istemiştir. Tabii, bu özerkliğin arkasından, Balkanlarda olduğu gibi, bağımsızlık gelecekti. Ruslar özerklik isteğinin kendi sınırları içindeki Ermenilere de örnek olmasından çekindikleri için, buna yanaşmamışlardır.

Ermenilerin iki aydır devam eden bu çabaları sonuçsuz kalmadı. Rusya, Ayastefanos Antlaşması'na 16'ncı madde olarak Ermenilerle de ilgili bir hüküm koydurdu. Buna göre, Rus askerinin işgal ettiği yerlerden çekilmesi halinde, iki devletin münasebetlerine zarar verebilecek karışıklıklar çıkabileceğinden, Osmanlı Devleti Ermenilerin bulunduğu yerlerde “**menafi-i mahalliye**nin icap ettiği ıslahat ve tensikati” vakit geçirmeksizin yapacak ve ayrıca, Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliğini sağlayacaktı.

Ayastefanos imzalanır imzalanmaz tepkiler başlayıp da Berlin Kongre'sinin toplanması söz konusu olunca, Ermeniler bu sefer çabalarını o tarafa yönelttiler. Meselâ, **Ermeni Patriği 17 Mart 1878 günü İngiliz elçisi Layard'a yaptığı bir ziyarette, Ermenilerin özerkliği için İngiltere'nin yardımını istemiştir. İngiliz elçisi, Patriğin kullandığı “Ermenistan” deyiminden ne kastettiğini sorduğunda Patriğin verdiği cevap : Van ve Sivas Paşalıkları, Diyarbakır'ın büyük kısmı ve eski Kilikya Krallığı.**

Elçi'nin, bu topraklar halkının çoğunluğunun Müslüman olduğunu söylemesi üzerine Patrik, Müslüman halkın da Osmanlı yönetiminden şikâyetçi olduğunu, bu sebeple de bir “Hristiyan Hükümeti” tercih edeceklerini söylemiştir. Nihayet, Patrik, özerklik isteklerinin kabul edilmemesi ve Avrupa devletlerinin yardım etmemesi halinde, bu bölgenin ayaklanıp Rusya'ya katılacakları tehdidini de ileri sürmüştür.

Ermeniler bu kadarla da yetinmeyip, büyük devletlerin başkentlerine de heyetler yollayarak, Berlin Kongresine sunacakları istekler için destek sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim Ermeniler Berlin Kongresine, Osmanlı Padişahı tarafından tayin edilen bir Ermeni vali tarafından yönetilecek bir “Özerk Ermenistan” tasarısı sundular. Bu tasarı, “Ermenistan'ın yönetim esaslarını belirten bir çeşit “Teşkilât Yasası” idi. Tasarı o derece geniş yetkileri kapsamaktaydı ki, bir “bağımsızlık ” kelimesi kullanılmamıştı. Bu “özerk” Ermenistan'ın sınırları batıda Fırat nehrinden başlayıp, Siirt, Ergani, Harput, Diyarbakır, Van ve Erzurum illerini de içine alıp, Rize'yi de bu Ermenistan'ın limanı yapıyordu.

Berlin Kongresi'nde İngiltere ile Rusya'nın dışındaki devletler Ermeni sorunu ile ilgili değildiler. İngiltere ise, Kıbrıs'la ilgili 4 Haziran 1878 anlaşmasında, Osmanlı Devleti'nden, "... **memalik-i mahrusada bulunan tebaa-i hristiyanıye ve sairenin hüsn-i idare ve himayelerine müteallik ilerde devleteyn beyinde kararlaştırılacak olan ıslahat-ı lâzimeyi icra edeceği**" taahhüdünü alarak, Ermeni sorununda sadece “ıslahat” taraftarı olduğunu çoktan göstermişti.

Bu sebeple Berlin Kongresi, Ayastefanos'un 16. maddesini biraz yumuşatarak 61. madde olarak benimsemiş, 16. maddedeki Rus askerinin tahliyesi ve Osmanlı-Devleti'nin “ara sıra ” devletlere bilgi vermesi ve devletlerin de ıslahata “nezaret etmesi” ilkesini kabul etmekle yetinmiştir. “Ara sıra” deyiimiyle, Rusya'nın ikide bir Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmasının önlenmek istendiği açıktır.

Panislavistler gibi Ermeniler de Berlin Kongresi'nden, ümitlerinin cenaze törenini yaparak ayrıldılar. Fakat bu sorunun kapanması değildi. Aksine, **Berlin Kongresi'nden sonra, Ermeni sorununda iki yeni unsur ortaya çıktı.** Bunlardan **birincisi**, 1880 de İngiltere'de, “Türk Düşmanı” Gladstone'un ve Liberal Parti'nin iktidara gelmesi ve Ermeni ıslahatı konusuna bir şiddet ve hırsla sarılmasıdır. Bu ise, sorunun milletlerarası plânda hareketliliğini ve dinamizmini korumasına sebep olmuştur.

İkinci unsur ise, Ermenilerin, düş kırıklığının sonucu olarak, amaçlarını gerçekleştirmek ve davalarını yürütmek için, şiddet yoluna başvurmaya, yani silahlı mücadeleye karar vermeleridir. Berlin Kongresi'nde Ermenilerin temsilciliğini yapan Başpiskopos Hrimyan, *“Ermeni delegasyonu Doğu’ya, mücadelesiz ve isyansız hiç bir şeyin kazanılamayacağı hakkında öğrenmiş olduğu dersi de beraberinde götürecektir”* diyordu. Lâkin silahlı mücadele, her şeyden önce örgütlenmeyi gerektirirdi. Onun için, Ermeni Patriği, *“Bu gibi işler ne bir gün içinde, ne de bir adamın eliyle yapılamaz. Gelecek için hazırlanalım ”* demiştir. Dolayısıyla, 1878 den sonra Ermeni sorununun, esas itibariyle, milletlerarası plânda kaldığını, bu arada da Ermenilerin örgütlenme işine giriştiğini görüyoruz.

Gladstone 1880 yılında iktidara gelir gelmez, hemen Ermeni sorununu ele almıştır. Yeni İngiliz Başbakanı Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler nezdinde harekete geçerek, **11 Haziran 1880 de Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota verilmesini sağladı. Notada, Bâbiâli'nin, Berlin Antlaşması'nın 61 inci maddesiyle taahhüt ettiği ıslahata henüz başlamadığı ve her gecikmeden Osmanlı Devleti'nin sorumlu tutulacağı bildiriliyordu.** Nota gayet sert bir ifade ile yazılmıştı ve tehdit havası taşıyordu.

Bâbiâli bu notaya 5 Temmuz 1880 de cevap vererek, Ermeni ıslahatı konusunda almakta olduğu tedbirleri ayrıntıları ile bildirdi. Devletler 7 Eylül 1880 de yeni ve yine sert ifadeli bir nota vererek, Bâbiâli'nin açıklamalarını yetersiz bulduklarını bildirip, tedbirler konusunda eleştirilerde bulundular. Bâbiâli, 3 Ekim 1880 de devletlere yeni bir muhtıra ile alınan tedbirleri açıkladı.

Bu tartışmalar daha bir süre devam etti. Bu tartışmalarda dikkati çeken iki nokta olmuştur. Birincisi, devletlerin, Ermenileri Kürtlere karşı korumak için, Osmanlı Devleti'ne baskı yapıp, bir bakıma Kürtlerle Ermenileri karşı karşıya getirme çabaları; İkincisi de, Osmanlı Devleti'nin aldığı her asayiş ve düzen tedbirinin, yine Ermeniler tarafından bir “Ermeni Katliamı” gibi gösterilmesinden Osmanlı Devleti'nin şikâyetiydi.

Gladstone'un gayretleri tepki yarattı. Bu sırada Rusya'nın içi ihtilâlcilerle karmakarışıktır. Hatta 1880 Aralık ayında Çar II. Aleksandr'a karşı bir suikast bile düzenlenir. **Rusya ise**, 1878 Berlin Antlaşması ile eline geçirdiği Tiflis, Erivan, Kars, Ardahan ve Batum'daki Ermenileri Ruslaştırmak ve onları Ortodoks Kilisesi'ne bağlamak için çaba harcadığından **buralardaki Ermenilerin tepkisine sebep oluyordu**. Rusya'nın politikası İngiltere'den çok farklıydı.

Fransa'nın derdi bu sırada Tunus'tur ve 1881 de bu Osmanlı toprağını işgal etmeye hazırlanmaktadır. Bismarck ise, Berlin'deki İngiliz elçisine, Ermeni ıslahatı konusunda Bâbîâlî'ye fazla yüklenmenin manasız olduğunu söylüyordu. Avusturya da, Almanya gibi, Osmanlı Devleti'ne fazla yüklenmenin taraflısı olmadı. Bu **sebeple İngiltere yalnız kaldı ve Ermeni sorununda Osmanlı Devleti'ne baskıda daha fazla ileri gidemedi**. Sorunun, milletlerarası safhası şimdilik bu şekilde kapandı.

Bununla birlikte, Gladstone' un teşebbüsü Ermeniler için bir ümit doğurmuştu. İngiltere'de kuvvetli bir destek bulacaklarına inanmışlardı. Bu sebeple, diplomatik faaliyetin durması, Ermenileri, silahlı mücadeleye daha fazla itti. Silahlı mücadele ise, örgütlenme ile olurdu.

ERMENİ ÖRGÜTLENMELERİ

İmparatorluk içindeki Ermeni cemiyetlerinin ilki, 1860 da İstanbul'da kurulan "**Hayırsever Cemiyeti**" (Benevolent Union) dir. Amacı Kilikya'yı yükseltmekti. 1870 ile 1880 arasında Van'da **Araratlı**, Muş'ta **Okulsevenler ve Doğu**, Erzurum'da **Milliyetçi Kadınlar** isimli dernekler ortaya çıktı. **Okulsevenler ve Doğu dernekleri daha sonra birleşerek Ermenilerin Birleşik Cemiyeti'ni kurdular.**

Bunların yanında ihtilâlciler dernekler de kuruluyordu.

1878 de **Van'da Kara Haç Derneği** kuruldu. Amacı, Ermenileri saldırılardan korumak için onları silahlandırmaktı. 1882 de kapatılmıştır.

İhtilâlciler bir siyasal parti örgütü olarak ilk ortaya çıkan ise **Armenakan Partisi'dir.** 1885 de kurulmuştur. Programının başlıca noktaları, **ihtilâl yolu ile Ermenilerin kendi kendilerini idare hakkını elde etmektir. Parti amacına ulaşmak için, bütün milliyetçi Ermenileri bir araya getirmek, ihtilâlciler fikirleri yaymak, üyelere silâh kullanmayı ve askerî disiplini öğretmek, silâh ve para sağlamak, gerilla kuvvetleri oluşturmak ve halkı genel bir harekete hazırlamak gibi yollara başvuracaktı.** Bir merkez örgütü olacak ve bölgelerde de bölge komiteleri oluşturulacaktı. Ayrıca, diğer ihtilâlciler gruplarıyla işbirliği için de özel bir komite teşkil olunacaktı. Silâh kullanmak ve askerî strateji konularındaki bilgilerin, Van Ermeni Okulu'nda, Rus konsolosu Binbaşı Kamsarayan tarafından verildiği belirtilmiştir.

Bu dernekler içinde asıl önemli iki tanesi, şüphesiz Hınçak ve Taşnak komiteleridir.

İhtilâlcî Hınçak Partisi: Hınçak (Hunchak veya Hentchak) Ermenice'de Çan demektir. 1887 de İsviçre'de kurulmuştur. Marksist ilkelere sahipti ve 1890 dan itibaren faaliyetlerini Doğu Anadolu'ya yaymaya başlamıştır. Marksist niteliği dolayısıyla, Hınçak'a göre, bugünkü düzen ihtilâl yoluyla ortadan kaldırılmalı ve onun yerine, ekonomik gerçeklere ve sosyal adalete dayanan yeni bir toplum düzeni getirilmelidir. **Parti'nin ilk ve yakın hedefi, Türkiye Ermenistanı'nın siyasal ve millî bağımsızlığını sağlamaktır.** Türkiye'de ihtilâl yoluyla gerçekleştirilecek amaca varmak için, kullanılacak metot, **propaganda, tahrik, tethiş ve işçi ve köylü hareketidir.** Tahrik ve tethiş, halkın cesaretini arttırmak için gerekliydi. Hükümete karşı nefret yaratmak, tahrikin başlıca yollarıdır. Tethiş hareketlerini yürütmek için özel bir örgütlenme yapılacaktı. İhtilâli gerçekleştirmek için en müsait zaman Türkiye'nin savaşa girdiği dönem olacaktır. Süryaniler, Kürtler, Türklere karşı mücadelede kazanılmalıdır. Programında, yakın amaca, yani İhtilâle ulaşmanın çaresi olarak, "Türkiye'deki Ermeni bölgelerindeki genel kuruluşu alt-üst etmek, değiştirmek, genel isyanla Türk Hükümetine karşı savaş açmak " gösterilmekteydi.

Hınçak Partisi içinde görüş ayrılığı çıktı ve özellikle sosyalist fikirlere karşı olanlar, 1898 de İskenderiye'de **Yeni Hınçak Partisini** kurdular. Tethiş olayları ile tanınan ise, esas Hınçak Partisi'dir.

Hınçak Partisi, 1896'daki genel kongresinde, "Hınçak İsyan Cemiyeti Kanun-u Âlisi" başlıklı bir belge kabul etti. Buna göre, Hınçak Cemiyeti ve Partisi'nin tek görevi ayaklanma çıkarmaktır. Osmanlı İmparatorluğu bu yönde bir takım ayaklanma bölgelerine ayrılmıştı.

Ermeni İhtilâlcî Federasyonu (Taşnaksutyun): Taşnaksutyun Ermenicede federasyon, ittifak anlamına gelmektedir. Rusya'dakiler de dahil olmak üzere, bir çok Ermeni gruplarının bir araya gelmesinden meydana geliyordu. Hinçak da buna katılmış ve federasyon 1890 da ortaya çıkmış ise de, Hinçak bir süre sonra Taşnaksutyun' dan ayrılmıştır.

Taşnak Partisi, 1892 de Tiflis'te yaptığı toplantıda bir program kabul etmiştir ki, bu program, ihtilâlcî gruplar kurmayı, çetele teşkil etmeyi, halkı silahlandırmayı, kavgayı teşvik etmeyi, Hükümeti yıldırmayı Hükümet müesseselerini yağmalamayı ve insan ve silâh sağlamayı öngörmekteydi. Taşnak tam anlamı ile bir terör örgütü olarak kurulmuştur.

Bu bilgiler de göstermektedir ki, dünyadaki bütün Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nda ayaklanma çıkartmak amacı ile örgütlenmiş bulunmaktaydılar. Ayaklanma için bahane bulmak veya yaratmak güç olmadı.

1885 de Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması hareketi, Ermenileri de harekete geçirdi. Londra, Viyana, Rusya ve İran'da bulunan Ermeni komiteleri, geniş bir propaganda faaliyetine girişerek, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenileri ayaklanmak için kışkırttılar. Avrupa devletlerine beyannameler göndererek bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını istediler.

Dışardan gelen bu kıskırtmalar, içerdeki Ermeniler ve ermeni komiteleri üzerinde etkisiz kalmadı. 1889 Mayıs'ında Van olayı meydana geldi. Armenakan Partisine mensup üç ermeni, Kürt kılığına girip, Türk sınırından gizlice geçerek Van'a gitmek isterlerken, Van-Başkale yolunda Türk zaptiyeler tarafından durdurulduklarında, silâhlarını teslim etmeyince çatışma çıkmış, üç Ermeniden biri ölmüş, biri yaralanmış ve diğeri de kaçmıştır. Bunların üzerlerinde çıkan mektuplardan, bunların İngiltere ve Fransa'daki ermeni kuruluşları ile yakın bağlantıları olduğu anlaşılmıştır.

Bu olayın arkasından Erzurum ayaklanması patlak verdi. 20 Haziran 1890'da çıkan bu ayaklanmanın sebebi ise, Erzurum'daki Sanasaryan okulunda ve kiliselerde, Ermenilerin Rusya'dan getirdikleri silâhları depo ettiklerinin haber alınması üzerine Vali'nin de buralarda arama yaptırmak istemesidir. Fakat aramanın yapılacağı Köpek Boğos adında biri tarafından, bir kaç saat önceden okula haber verilmiş ve her şey çabucak ortadan kaldırılmıştır. Tabii, sonunda aramadan bir sonuç çıkmamıştır. Fakat, bu arada komitacı Ermeniler, aramaya gelen subay ve erlerin üzerine ateş açtılar. Müslüman halka da saldırdılar. İki saatlik çarpışmalarda, her iki taraftan 100 den fazla ölü ve 200-300 kadar yaralı vardı . Osmanlı Devleti duruma hemen hâkim oldu.

Ermenilerin Erzurum'da böyle kanlı bir olay çıkarmak istemelerinin sebebi, bu şehirde Rus, İngiliz ve Fransız konsolosluklarının bulunmasıydı. Sandılar ki, bu konsoloslar, olayı büyütüp bütün dünyaya yayacaklar. Halbuki böyle olmadı ve bu bakımdan hayal kırıklığına uğradılar. Taşnaksütyun komitacılarından biri bu olay dolayısıyla şöyle demiştir: **“Biz, inanıyorduk ki, Erzurum'daki Avrupa devletleri konsolosları, derhal bu olayı müthiş bir şekilde hükümetlerine yansıtacaklar ve Ermeni sorunu da bu suretle hemen bir sonuca bağlanmış olacaktır. Fakat bu olmayınca, herkesi büyük bir şaşkınlık kapladı.**

Erzurum ayaklanması 1890 Haziranında oldu. Hemen arkasından, Temmuz ayında bu sefer İstanbul'da Kumkapı olayları meydana geldi. Olayların ve kıskırtmaların tâ Erzurum'dan İstanbul'a intikal ettirilmesini Taşnak komitacısı şu şekilde belirtmektedir:

“İdare heyetimizde bu sorunu (Erzurum'un başarısızlığı) tartışarak şu sonuca vardık: Büyük Avrupa devletlerini bu taş gibi duygusuzluklarından çıkarmak için, Padişahın başkentinde, elçilerin burunlarının dibinde büyük bir gösteri tertiplemek. Erzurum ayaklanmasına epey umut bağlanmıştı. Fakat istenildiği gibi bir netice elde edilemedi. Bununla beraber ilk adımdı.

İşte İstanbul'daki Hınçak Komitesi, büyük devletlerin ilgisini çekmek için büyük bir gösteri yürüyüşü düzenliyor. Gösteride, Patrik Âşıkyan vasıtasıyla Padişah Abdülhamid'e bir dilekçe yahut bir bildiri götürülmesi de plânlanıyor. Lâkin Patrik buna yanaşmayınca, Patriği zorla bir arabaya sokuyorlar ve aynı zamanda da, “Yaşasın Hınçak Komitesi, Yaşasın Ermeni milleti, yaşasın Ermenistan” diye bağırmaya başlayınca, Patriğin arabası askerler tarafından çevriliyor. Bunun üzerine Hınçak komitacıları, askere ateş etmeye başlıyor. Tabii asker de cevap veriyor. Ne var ki, Ermeniler 2 ölü verdikleri halde, 6-7 asker ağır ve 10 kadar asker de hafif yaralanıyor ve olay bastırılıyor.

Gösterileri yönetmiş olan Cangülyan adlı Hınçak komitacısı, **“Anadolu'da işlenecek cinayetler, Avrupa'yı belki ilgilendirmezdi. Bundan dolayı, elçilerin gözlerinin önünde, Avrupa'nın ilgisini çekmek için bir şikâyet hareketi yapmak şart oluyordu”** diyordu.

1892 Temmuzunda bu defa Merzifon'da olaylar çıktı. Merzifon, 1892-1893 yıllarında, Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Aziziye'yi kapsayan bölgenin Hınçak Komitesi merkeziydi. “Küçük Ermenistan İhtilâl Kolitesi” adını taşı yordu. Komitenin başkanı, Merzifondaki Amerikan kolejinin öğretmeni olan Karabet Tomayan'dı ve Kolej de Hınçak'ın karargâhı niteliğindeydi. Buradan halka mütemadiyen bildiriler dağıtılıyordu. Bu bildiriler köylere kadar gidiyordu. Bu arada Hınçak komitacıları bu bölgede, 1892 Temmuzunda, post soygunculuğuna başladılar. Bu soygunlar sırasında posta sürücülerini ve zaptiyeleri öldürdüler. Bunların paralarını çaldılar. Soygunların elebaşı, bu Tomayan ile yine Kolej'in sekreteri Kayayan idi. Tabii her ikisi de ve diğer komitacılar y; kalandı, muhakeme edildiler ve bazıları idama mahkûm oldular. Fakat İngiliz Protestan kiliseleri ve din çevrelerinin baskısı ile Tomayan ve Kayayan Padişah tarafından affedildiler ve İngiltere'ye gittiler.

Merzifon olaylarını Sason Olayları izledi. 1894 yılında İngiltere'nin Van konsolosunun sözde incelemeler yapmak amacı ile, Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde dolaşmaya kalkması, Sason olaylarının yakın sebeplerinden birini teşkil etti. Ermeniler, konsolosun dolaşmasını, Osmanlı otoritelerine karşı direnmeye geçilmesi için bir işaret gibi telâkki etti. Tiflis'te olan Hınçak cemiyetinin ajanları da sınırı geçerek, Osmanlı Ermenileri arasına yayıldılar ve isyan saatinin gelmiş olduğunu ihtar ettiler. Ayaklanma için, Bitlis'in Sason kasabası seçildi. Sason, Mutki ve Garzan ilçelerine yakın olup, o zaman nüfusu 20 bin kadardı. Bunun 10 bin kadarı Müslüman 8 bin kadarı da Ermeni'ydi. Halk, Ermeniler de dahil olmak üzere, Zazaca ve Kürtçe karışık bir dil konuşuyordu.

8 Ağustos 1894 günü Sason'un Şenik köyünde bir kaç koyunun Kürtler tarafından kaldırılması üzerine Ermeniler, ele geçirdikleri Müslümanları katletmeye başladılar. Diğer köylerde de zaten vergi vermemek, hükümet memurlarına direnmek gibi serkeşlik yapıyorlardı. Bu sebeple ayaklanma hızla gelişti. Padişah Abdülhamit, ayaklanmanın sert bir şekilde bastırılmasını istedi. Gerçekten Ermenilere karşı çok sert davranıldı ve epey Ermeni kırıldı. Osmanlı Devleti bütün Ağustos ve Eylül aylarında bu ayaklanma ile uğraşmak zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı almış olduğu bu sert tedbirler üzerine, İngiltere ve Rusya harekete geçtiler ve Islahat yapılmasında ısrar ettiler. İngiltere ve Rusya'ya Fransa da katıldı. Üç devletin İstanbul'daki elçileri, Ermeni Patrikhanesinin verdiği esaslar dairesinde, bir ıslahat projesi hazırladılar. Bu ıslahat projesi, Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Diyarbakır ve Harput vilâyetlerini kapsıyordu. İngiltere, bu projeye, bu vilâyetlere tayin edilecek valilerin, yabancı devletler tarafından tayin ve azlini öngören bir madde de sokmak istediye de, diğer iki devlet buna yanaşmadı.

Bu sırada Üçlü İttifak Osmanlı Devleti'ni tutuyordu ve İngiltere ile yürümeyi reddetti. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksları daima desteklemiş olan Rusya ise, artık Ortodoksları tutmuyordu; çünkü İngiltere'nin politik amaçlarına hizmet etmek istemiyordu. 1894 ittifakı ile Rusya'ya "zincirlenmiş" olan Fransa da, Ermeni sorununda, kendi çıkarı için savunulacak bir şey görmüyordu. Dolayısıyla, İngiltere'nin isteği kabul edilmiş olsaydı, İngiltere, Ermeni sorununa istediği gibi müdahale edebilme ve Ermenilerin bağımsızlığını gerçekleştirme yolunda büyük imkâna sahip olacaktı.

Bu arada şunu da belirtelim ki, **Ermeni kuruluş ve komitelerinin yoğun propagandaları sonucu, Sason olayları bütün Avrupa'yı ayağa kaldırmış ve Osmanlı Devleti aleyhine yoğun bir hava yaratmıştı.**

Üç devlet temsilcisinin İstanbul'da hazırladığı projede, vilâyet sayısının azaltılması, siyasî suçlardan mahkûm olan Ermenilerin affı, göç eden veya sürgüne gönderilen Ermenilerin memleketlerine dönmelerine izin verilmesi, Bitlis olayları sırasında zarar gören Ermenilere tazminat ödenmesi gibi hususlar vardı.

Osmanlı Devleti Bitlis olaylarını araştırmak ve soruşturmak üzere buraya bir heyet yollamıştı. İngiltere, tarafsız olacağını ileri sürerek, milletlerarası bir heyet gönderilmesinde ısrar etti. Uzun tartışmalardan sonra, İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerinden meydana gelen ikinci bir heyet kuruldu. Bu heyetin çalışmaları ve soruşturmaları da İngiltere'yi memnun etmedi. Sorgulanan şahitlerin, etki altında bırakıldığını iddia etti. Hasılı bu çalışmalardan da bir sonuç çıkmadı.

İngiltere'nin baskısı altında kalan ve sorunun çıkmaza girdiğini gören Osmanlı Devleti, duruma bir an önce bir çözüm bulmak için Almanya'nın aracılığına başvurduysa da, Almanya bu işe karışmak istemedi. **İngilizler ise, 11 Mayıs 1895 de sunulan ıslahat projesine bir an önce cevap vermesi için Osmanlı Devleti'ni sıkıştırıyorlardı.** İngiltere Başbakanı Lord Salisbury, 28 Haziran 1895 de, Sadrazam Sait Paşa'ya gönderdiği tehditlerle dolu mektubunda şöyle diyordu: "Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çok büyük tehlikeye dikkati çekerim. İktidara geldiğim günden beri, İngiltere'de kamu oyunun Osmanlı Devleti aleyhine döndüğünü hayretle görüyorum. Bu devletin devam etmeyeceğine dair kanaat günden güne artmaktadır.... Ne Almanya, ne İtalya, ne Avusturya, İngiltere'nin Doğu Sorunu'ndaki politikasına engel olamazlar. Fransa, Rusya'ya sadıktır. Osmanlı Devleti'nin devamına yarayan şey yalnız İngiltere'nin Rusya ile müttefik olmamasıdır. Eğer ittifak vâki olursa, tehlike son dereceye gelir. Osmanlı Devleti sona erer'. **İngiliz Başbakanı'nın düşüncesine, göre, "Ermeni sorunu yatışsa dahi, Osmanlı Devleti yaşayabilmek için çok çürüktür". Yine Salisbury'ye göre, İngiltere Kırım Savaşı arifesinde Çar'ın teklif ettiği paylaşmayı reddetmekle hata etmiştir.**

Salisbury, 1 Ağustos 1895 te Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada da, doğrudan Ermeni sorununu ele alarak, Osmanlı Devleti, bağımsızlık ilkesi bahanesini ileri sürerek, Ermeniler hakkındaki ıslahatı savsaklayacak olur, ve “devletlerin nasihatlerini dinlemezse”, gayet büyük ve “korkunç” bir hatada bulunmuş olacağını ve bunun Osmanlı Devleti'ne “felâket” getireceğini söyledi.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bu şekildeki tehditleri, Rusya'yı telâşlandırdı. İngiltere'nin ermeni politikası ve Ermenileri desteklemesi, Kafkaslardaki Ermeniler bakımından, Rusya'yı kuşkulandırmaya başlamıştı. Kaldı ki, Rusya İngiltere'nin ermeni politikasının manasını çok iyi anlıyordu. Rusya, Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin kontrolü altına düşmesine izin veremezdi. Bu sebeple, Rusya, daha 11 Mayıs 1895 tarihli ıslahat projesine Osmanlı Devleti'nin cevabını beklemeden, bu projenin uygulanmasına yönelik zorlayıcı tedbirlere katılmayacağım bildirdiği gibi, Fransa'yı da aynı şekilde bir tutuma teşvik etti. Bundan cesaret alan Osmanlı Devleti de, 11 Mayıs 1895 tarihli ıslahat projesini reddetti ve ıslahatın sadece Ermeniler için değil, bütün Osmanlı İmparatorluğu için düşünülmekte olduğunu bildirdi.

Durumun bu şekil aldığını **gören Ermeniler, devletlerin dikkatini bu sorun üzerinde tutmak için, bu sefer İstanbul'da yeni bir olay çıkardılar.** Bu da, İstanbul'da **18 Eylül 1895 de yaptıkları Bâbîâli Yürüyüşü'dür.** Bâbîâli'nin 1 Ekim 1895 deki resmî bildirisindeki deyimle, “**Ermenilerin hamal ve tulumbacı” esnafından bir takım insanların giriştiği bu yürüyüşün amacı, Hınçak Komitesinin büyük devletler elçilerine yürüyüşten önce verdikleri bildiriye göre “Bâbîâli ile Avrupa'ya, Ermeni halkının istediklerini bildirmek” ti. Fakat her zaman olduğu gibi, güya masumane yapılmak istenen yürüyüş, önceden plânlandığı gibi, “Ermeniler ya ölüm ya hürriyet istiyor” ve “Erzurum Ermeni dağlarından bir ses çınladı” marşları ile, sayıları bir ara 5 bini bulan Ermenilerin Türk jandarmasına ve polisine ateş açtığı bir ayaklanmaya dönüşmüştü.**

Bâbîâli yürüyüşünde kan akmadığı gibi, Ermenilerin Babıali'ye saldırıları da Türk askeri tarafından önlendi. Fakat bu olay, ve gösterilerin saldırgan niteliği karşısındaki beceriksizlik, hükümetin durumunu da ortaya koymuştur.

Bu olayın bir diğer ilginç yanı da, olayın sadece bir “yürüyüş” sınırları içinde kalmayıp, softaların da ayaklanıp, Müslüman halk ile Ermeniler arasında çatışmalar sebep olmasıdır.

Bundan başka, **İstanbul olayları, kısa zamanda, Trabzon, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas, Antep ve Maraş vilâyetlerine de bulaştı.** Buralarda da kıyamlar oldu. Avrupa yeniden, “Ermeni mezalimi” havası ile çalkandı. Osmanlı Devleti’nin, Ermenileri tertipli bir şekilde yok etmeye çalıştığı propagandası bütün şiddetiyle hüküm sürdü.

1895 yılındaki bu Ermeni ayaklanmalarında, Osmanlı Devleti tarafından resmen tespit edilen ölü ve yaralı sayısı şöyledir: **Müslümanlardan 1828 ölü ve 1433 yaralı. “Gayrı Müslim” lerden ölü sayısı 8717 ve yaralı sayısı da 2238 dir.**

İstanbul olayları ve bunun Doğu Anadolu vilâyetlerine de yayılması ve Avrupa kamu oylarında beliren tepkiler, İngiltere’yi bir kere daha Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçirdi. Devletler, İstanbul’daki uyruklarını korumak için İstanbul önlerine savaş gemileri gönderdiler. İngiltere derhal müdahaleyi taraftardı. Fakat Rusya kendisini frenledi. Güvenliğin sağlanması için Osmanlı Devleti’ne zaman verilmesi gerektiğini bildirdi. Almanya, Avusturya ve Fransa da Rusya’yı destekledi. İngiltere yalnız kaldı. Osmanlı Devleti de ayaklanmaları bastırdı. Bunun arkasından da, **Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere ve Fransa ile mutabık kalarak, 22 Ekim 1895 de, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas illerinde uygulanmak üzere 32 maddelik bir ıslahat tüzüğü kabul etti.**

İstanbul olayları sırasında, Osmanlı Devleti'ni meşgul eden bir başka Ermeni ayaklanması da, **Zeytun ayaklanmasıdır**. Zeytun, Maraş vilâyetine bağlı, dağlık ve toprağı verimsiz bir ilçeydi. Bugünkü adı Süleymanlı'dır. Geçmişte de devlet otoritesine karşı çok ayaklanmaları olmuştur. Bunun da sebebi, Zeytunluların 1884 de yandığını iddia ettikleri ve tamamen uydurma olduğu anlaşılan, **IV. Murad'ın bir fermanıdır. Ferman'a göre, Padişah IV. Murad Zeytunluları birçok vergilerden muaf tuttuğu gibi, Osmanlı memurlarının bu kasabaya uğramamalarını emredip, "imtiyaz ve bağımsızlık" bahşetmiş**. Kendisinden önceki I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman gibi padişahlardan çok farklı olarak, Osmanlı Ordularının başına geçip Bağdad'ı ele geçiren, savaşta cesur olduğu kadar acımasız da olan, sert ve otoriter karakterli bir Padişah olan IV. Murad'ın (1623-1640) üç-beş kişilik Zeytunlu halkına böyle, devlet otoritesini yok eden ve bağımsızlığa kadar giden imtiyazlar veren bir fermanı verdiğini kabul etmek, mantığa gayet ters düşmektedir.

Zeytun ayaklanması 1895 Temmuzunda Hınçak komitesi tarafından çıkarılmıştır. Hınçak propagandacıları, silâh ve para ile köylere kadar halkı kandırıp, ayaklanma başlar başlamaz, İngiliz donanmasının da Mersin ve İskenderun'a geleceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine **2 bini silâhsız, 4 bini silahlı Zeytunlu saldırılara başlayarak kışlayı ve hükümet binasını sarıyorlar. Kaymakam, 50 subay ve 600 er esir ediliyor. Esirler daha sonra Zeytunlu kadınlar tarafından öldürülüyor. Bunun üzerine etraftaki Türk kuvvetleri harekete geçerek, yapılan çarpışmalarda âsileri Zeytun'a sığınmaya mecbur bırakıp, Zeytun'u kuşatmaya başlıyorlar. Asiler imha edileceği sırada, devletlerin elçileri Bâbiâli'ye başvurup aracılık teklifinde bulunuyorlar ve Bâbiâli de bu teklifi kabul ediyor**. Bunun üzerine Altı devletin Halep'teki konsolosları 1 Ocak 1896 da Zeytun'a giriyorlar. 28 Ocak 1896'da da Zeytun'lularla bir barış anlaşması yapılıyor. Bu 15 maddelik anlaşma ile, **Hınçak liderleri ile asilerin, Avrupa'ya gitmeleri, kalanların affedilmeleri, Zeytun'a devletlerin onayı ile 'Vali" tayin edilmesi, Zeytunluların 5 yıl için vergiden muaf tutulmaları, Zeytun'da ancak bir bölük Türk askerinin bulunması, v.s. gibi hususlar kabul ediliyordu**.

Böylece Zeytun ayaklanması, Ermeni Sorunu'nda Osmanlı Devleti'nin, sadece itibar değil, egemenlik ve bağımsızlığından da önemli ölçüde kayba uğraması sonucunu veriyordu.

1896 yılı böyle başlamakla beraber, bu kadarla kapanmadı. **1896 Haziranında Van Ayaklanması patlak verdi. 1 Haziran 1896 da başlayan bu ayaklanma, Taşnaksutyun'un eseridir. Yalnız, Taşnaksutyun'a katılan Hınçaklılar da bu ayaklanmada önemli rol oynamıştır.**

Van ayaklanmasının hazırlıkları bir yıldan beri yapılmaktaydı. Ermeni halktan toplanan "silâh vergisi" ile, ve ölüm tehdidi ile ermeni halka gönderilen mektuplarla, halktan para toplanmış, silâh ve cephane yığınağı yapılmış, ayaklanmayı yönetecek olanlar da, İran ve Rusya yoluyla gelerek, ayaklanmanın başına geçmişlerdir. Ayaklanma 15-24 Haziran 1896 arasında devam etmiş olup, bu ayaklanma bastırıldığında, 418 Müslüman ile 1715 ermeni hayatını yitirmiş ve 363 Müslümanla 71 Ermeni de yaralanmıştır.

Van ayaklanmasının arkasından 26 Ağustos 1896 günü İstanbul'da meydana gelen **Osmanlı Bankası Baskını da yine bir Taşnaksutyun terör hareketidir.** 1895 Eylülünde Hınçak'ın organize edip de başarılı olamadığı bir teşebbüsü şimdi Taşnaksutyun tekrar ediyordu. Yani amaç yine, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa kamuoyunun dikkatini, Ermeni Sorunu dolayısıyla İstanbul'a çekmek ve Avrupa'yı harekete geçirmektir. Saldırının Osmanlı Bankası'na yöneltilmesinin sebebi ise, bu bankanın bir milletlerarası banka durumunda olması ve bundan dolayı da, böyle bir bankaya saldırı dolayısıyla Avrupa'yı kışkırtmaktır.

Osmanlı Bankası Müdürünün sekreterinin daha sonra yaptığı açıklamaya göre, bankaya yapılacak baskın ve saldırı üç ay önce yabancı ülkelerdeki ermeni komiteleri tarafından hazırlanmış ve hareketi yönetecek olanlar, olaydan üç hafta önce İstanbul'a gelmişlerdir. Saldırı geniş plânlı olup, aynı anda başka yerlere de bombalı saldırılar yapılmak suretiyle, güvenlik kuvvetlerinin Osmanlı Bankası baskınına müdahale etmelerini önlemektir. Bombalar ve dinamitler Türkiye'den sağlanmıştı.

Komitacıların istekleri şunlardır:

- 6 devlet tarafından seçilecek Avrupalı bir Yüksek Komiser tayini
- Vali, Mutasarrıf ve Kaymakamların yüksek komiser tarafından tayin ve padişahça tasdik olunması.
- Milis, Jandarma ve Polisin yerli halktan ve Avrupalı bir suya komutasında olması.
- Avrupa sistemine göre adli reform, Mutlak bir din, eğitim ve basın hürriyeti
- Ülkenin gelirlerinin 3/4ünün mahalli ihtiyaçlara sarf edilmesi ve birikmiş vergi borçlarının silinmesi
- 5 yıl vergiden muafiyet, ondan sonraki 5 yıl ödenecek verginin son karışıklıklardan görülen zararlara tahsisi
- Gasp olunmuş malların derhal iadesi, Göçmenlerin serbestçe geri dönmeleri, Politik suçlardan mahkum Ermenilerin affı
- Avrupa devletleri temsilcilerinden geçici bir komisyon kurularak yukarıdaki hususların gerçekleştirilmesini kontrol etmeleri.

Teröristlerin 26 Ağustos günü İstanbul Osmanlı Bankası'na yaptığı baskında, ermeni teröristlerden 3 kişi ölmüş ve 6 kişi yaralanarak, saldırganlardan 17 kişi sağ kalmıştır. Lâkin güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi üzerine çıkan çatışmalarda, 125 asker ve 25 kişi de yaralanmıştır. İlginç bir durum da, baskından sonra sağ kalan 17 teröristin Banka Müdürü Edgar Vincent'e sığınmalarıdır.

Osmanlı Devleti bu ayaklanmayı da bastırdı. Ama ne var ki, Ermeni çevreleri kendilerinin düzenlediği bu terör olayım, yine Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yoluyla yayarak, Osmanlı Bankası olayında, 4-6 bin kişinin öldüğünü iddia etmek suretiyle, bunun büyük çoğunluğunun Ermeni olduğunu ima etmek istemişlerdir. Osmanlı Devleti, birçok Ermeni ile beraber, 300 kadar Müslümanı da tutuklayıp mahkemeye sevk etmiştir.

Nihayet 19. yüzyılın son ermeni ayaklanması, 1897 yılında, 2. Sason Ayaklanması oldu. Taşnak çetelerinin, Osmanlı Bankası darbesinden sonra ikinci darbeyi Doğu Anadolu'da vurmak istemeleri üzerine, 1897 Temmuzunda İran üzerinden Van'a yönelmeleri ve Taşnak çetelerinin bu bölgede, güvenlik kuvvetlerinin direnmeleri ile karşılaşmaları üzerine geri çekilmeleri, Taşnakları yeniden Sason ve Muş üzerine yöneltmiştir. Bunun üzerine 1904 Nisanında buralarda patlak veren ayaklanma, Sason tepelerinden ,Muş ovasına ve Van'a kadar yayıldı. Nisan'da başlayan bu ayaklanma, Temmuz ortalarına kadar sürdü ve Ermenilerin söylediğine göre, bu çarpışmalarda, 1132 Türk "öldürülmüş" ve sadece 19 ermeni ölmüştür. Fakat buna rağmen Ermeni kuruluşları ve komiteleri bu ikinci Sason ayaklanmasını da "Ermeni katliamına dönüştürdü. Buna rağmen, bu ikinci Sason ayaklanmasının bu kere Avrupa'da yeteri kadar ilgi uyandırmadığı da bir gerçektir.

YILDIZ SUİKASTİ

Taşnaklar'ın Türkiye'deki son teşebbüsleri Abdülhamid'e yapılan suikasttir. Nitekim Papazian, **“Sultan Abdülhamid'in hayatına yöneltilen saldırı, Taşnakların Türkiye Ermenileri hesabına yaptıkları ihtilal denemelerinin son perdesi oldu. Bu da Taşnaksutyun'un görkemli, fakat faydasız teşebbüslerinden biriydi. Başarısı Ermeni davasına bir fayda getirmezdi, başarısızlığı her halde halkımızı büyük bir felaketten kurtarmıştır”** diyerek bunu teyid eder.

Arabacının sürücüsünün oturacağı yere 120 kilo patlayıcı madde alacak demir bir sandık yaptırılmış ve patlayıcı maddeyi ateşlemek için bir dakika 42 saniyelik devreli bir saat kadranı hazırlanmıştır. Arabayı Zare Haçikyan adında 45 yaşında eski bir katil olan Ermeni komite mensubunun idare etmesi kararlaştırılmıştır.

Patlayıcı madde, 18 Temmuz sabahı, arabacı yeri altındaki demir sandığa doldurulmuş, içerisine teneke kutu içinde 500 tane kapsül konmuştur. Her şey hazırlandıktan sonra **21 Temmuz 1905 Cuma günü Selamlık resminden sonra Sultan Hamid saraya dönerken camiin önünde bomba patlatılmıştır.** Bütün tertibat tam anlamıyla alınmış olduğu halde, o gün camiden çıktıktan sonra Padişahın Seyhülislam'la görüşmesi ve bu sebeple birkaç dakika gecikmesi, suikastın başarısız sonuçlanmasına sebep olmuştur.

Controlled by
HARRIS ENGINEERING
CO. 14401 17th Avenue
1994

Wang, Y. and J. Wang, 2005, 'The Effect of the Internet on the Demand for Financial Services', *Journal of Financial Services Research* 28: 1-15.

1880-1916 Arası Ermeni İsyanları / Армянские бунты 1880-1916 годов

Вот такой изобретательский подход к решению проблемы. Идея, конечно, не нова, но в Европе, к сожалению, не так распространена. Вспомните хотя бы фильм «Джамалитом», что в Европе, или даже американском кино, где режиссеры в Лос-Анджелесе, Нью-Йорке, Лондоне и других городах снимают фильмы, в которых герои, как правило, являются представителями различных культур и национальностей. Вспомните, например, фильм «Джамалитом», в котором главный герой — араб, а его жена — американка. Вспомните, например, фильм «Джамалитом», в котором главный герой — араб, а его жена — американка.

Spencer, 1998; Spencer et al., 1999; Spencer and Zenger, 1995; Zenger and McKelvey, 1996).

Հայկական ապստամբություն /
Հայկական ապստամբություն
1890-1895 թթ.

Հայկական ապստամբություն /
Հայկական ապստամբություն
1895-1905 թթ.

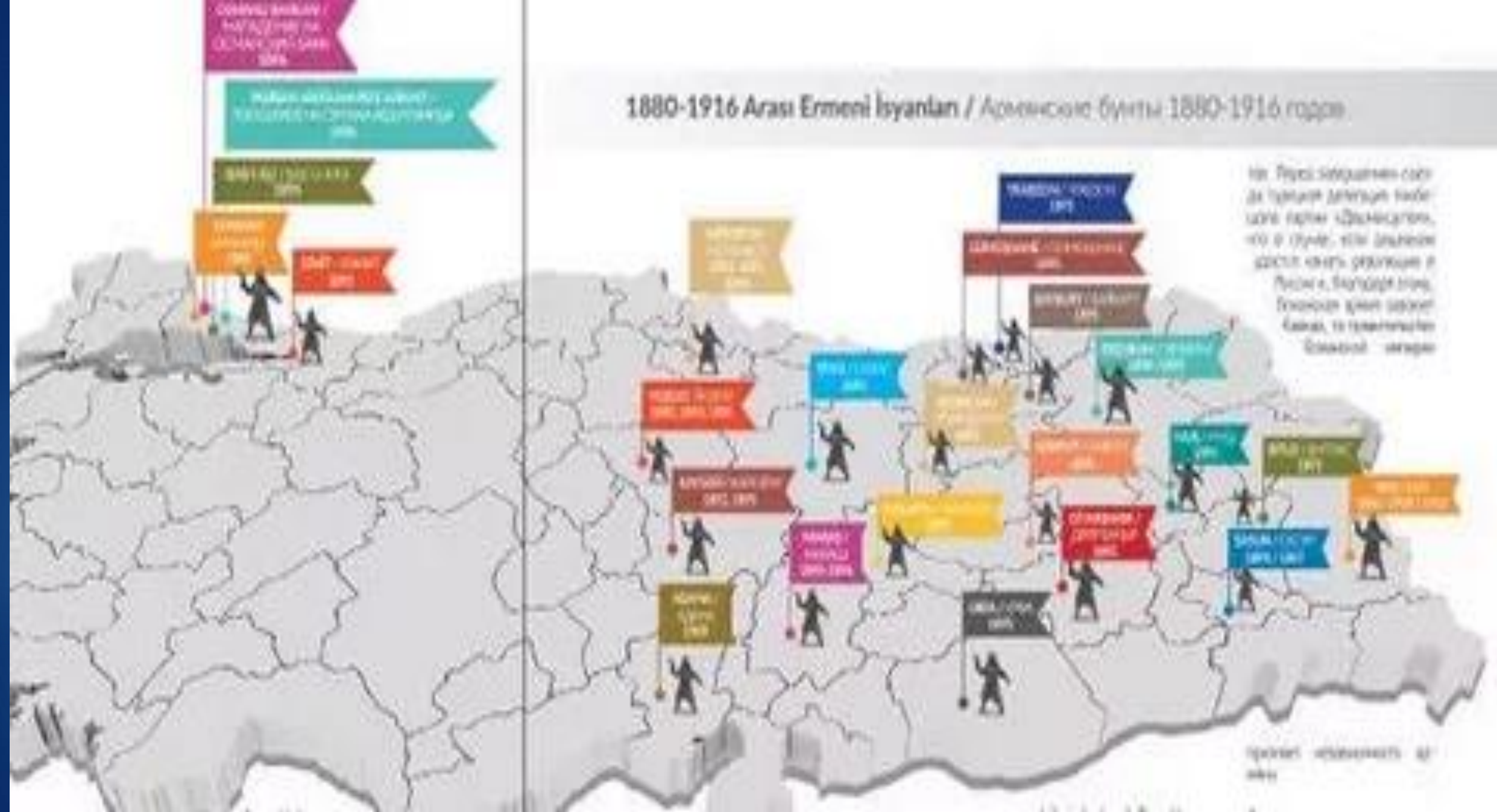
Հայկական ապստամբություն /
Հայկական ապստամբություն
1905-1907 թթ.

Հայկական ապստամբություն /
Հայկական ապստամբություն
1907-1908 թթ.

Հայկական ապստամբություն /
Հայկական ապստամբություն
1908-1909 թթ.

1880-1916 Arası Ermeni İsyanları / Армянские бунты 1880-1916 годов

Իս. Դարի սկզբներին հայ
և քուրդ ժողովուրդի միջև
սկսվեցին բռնի «Զանգաթան»,
«Կոնստանդուպոլիս» և
«Երևան» շրջանում և
Բաղրամի մոտ,
Երևանի քաղաքում
և Երևանի մարզում
ժողովուրդի ապստամբություններ

Գրական աղբյուրներ /
Գրական աղբյուրներ
1880-1916 թթ.